
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВНИЧОЇ НАУКИ

Джураєва О. О.,
к. ю. н, доцент, доцент
кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Одеса, Україна)

УДК 340.12:321.01/02

ДИНАМІКА СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У даній статті аналізується загальнотеоретична характеристика динаміки сучасної держави. Розглянуто сутність та зміст динаміки сучасної держави, проаналізовані її складові елементи, серед яких виокремлюють такі, як механізм держави, державний режим та функції держави. При дослідженні державного режиму було зроблено акцентування на виокремленні основних сучасних режимів – парламентському, президентському та урядовому. Проаналізовано зміст окремих функцій сучасної держави, значення яких найбільш актуалізується у сучасному світі.

Ключові слова: сучасна держава, функція сучасної держави, механізм сучасної держави, державний режим, інститути держави.

Olena Dzhusaieva. The Dynamics of the Modern State: the General Theoretical Aspect. – Article.

This article analyzes the general theoretical characteristic of the dynamics of the modern state. The essence and content of the dynamics of the modern state are considered, its constituent elements are analyzed, among which are singled out such

as the mechanism of the state, the state regime and the functions of the state. When researching the state regime, emphasis was placed on identifying the main modern regimes – parliamentary, presidential and governmental. The content of individual functions of the modern state is analyzed, the significance of which is most actual in the modern world.

Keywords: modern state, the function of the modern state, the mechanism of the modern state, the state regime, the institutions of the state.

Джураева Е. А. Динамика современного государства: общетеоретический аспект. – Статья.

В данной статье анализируется общетеоретическая характеристика динамики современного государства. Рассмотрены сущность и содержание динамики современного государства, проанализированы её составляющие элементы, среди которых выделяют такие, как механизм государства, государственный режим и функции государства. При исследовании государственного режима было сделано акцентирование на выделении основных современных режимов – парламентском, президентском и правительственном. Проанализировано содержание отдельных функций современного государства, значение которых наиболее актуализируется в современном мире.

Ключевые слова: современное государство, функция современного государства, механизм современного государства, государственный режим, институты государства.

У сучасних умовах розвиток теорії держави як складової загальнонотеоретичної юриспруденції спрямовано на удосконалення уявлень про загальні характеристики держави, а також процесу формування нового образу держави та сучасної державності. Серед різних граней сучасної держави динаміка держави охоплює такі характеристики, як механізм держави, державний режим та функції держави. На думку Ю. М. Оборотова, зміни, які відбуваються в сучасній державі, перш за все виражені в інституційних змінах. Методологія цих змін пов'язана не з використанням, як було раніше, принципу проб і помилок, а заснована на принципі запозичення позитивного досвіду. Тим самим постійно відбувається звернення до нормативно-правових засад організації та діяльності державної влади інших державних утворень і спільнот держав, щоб перевести ці зміни в нормативи власного законодавства, яке забезпечує ефективну організацію і функціонування інститутів держави [1, с. 7].

Проблематика складових частин динаміки сучасної держави та її особливостей активно досліджується в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких, як М. Байтіна, Ю. Волошина, В. Журавського,

М. Козюбри, В. Копейчикова, В. Лемака, Ю. Оборотова, В. Шаповала, В. Чиркіна та інших.

Динаміка сучасної держави є певним відображенням особливостей її механізму. Саме від якості та професійності такої діяльності залежать не тільки рівень ефективності впровадження у життя державної політики, а й головне – забезпечення реалізації та захисту прав і свобод громадян, створення умов реалізації потреб сучасного суспільства. Вивчення порядку організації та функціонування механізму сучасної держави пов'язано із всебічним аналізом його складових елементів. При чому таке дослідження має ґрунтуватися, в т. ч., на системному, інституціональному, функціональному та ціннісному підходах. Це пов'язано із тим, що механізм держави є певною системою, але лише системний аналіз не в змозі розкрити цілісну природу такого механізму. Для встановлення його сутності треба враховувати не лише існування органів, а й певних інститутів, які не є колективними суб'єктами права, але за їх відсутності діяльність механізму сучасної держави неможлива. Не менше значення має використання функціонального підходу, бо саме завдяки йому розкривається соціальне призначення складових елементів механізму держави. Але усі вказані підходи по суті відображають інструментальний, суто технологічний аспект механізму держави, залишаючи поза увагою те, наскільки цей механізм відповідає потребам суспільства, і саме задля вирішення цієї проблеми необхідно використовувати ціннісний підхід [2, с. 54].

Загалом, вивчення механізму сучасної держави, специфіки його організації, функціонування та правового забезпечення, становить один з пріоритетних напрямів загальнотеоретичних досліджень.

Метою статті виступає теоретико-правове дослідження динаміки сучасної держави з розкриттям її основних граней, які охоплюють такі характеристики, як механізм держави, державний режим та функції держави.

Питання розвитку та ефективного функціонування механізму сучасної держави пов'язано зі ступенем втілення та адаптування в державотворчу дійсність досвіду європейських держав та глобалізаційними процесами. При чому такий досвід, перш за все, має ґрунтуватися на тих принципах, які виступають основою формування організації та діяльності всіх інститутів механізму сучасної держави [3, с. 30, 34].

Вивчення організаційно-функціональної характеристики механізму сучасної держави потребує розгляду таких властивостей державного механізму, як системність і структурованість, що розкривають його юридичну природу, визначають зміст і правові межі функціонування, висвітлюють внутрішньоорганізаційні зв'язки між елементами, встановлюють основи його діяльності [4, с. 92-93].

Так, Н. П. Харченко, досліджуючи особливості механізму держави та його структури, зазначає: «огляд різних підходів до вирішення проблеми визначення поняття механізму держави дозволяє зробити деякі висновки: по-перше, єдине розуміння механізму держави в сучасній вітчизняній юридичній науці на сьогодні відсутнє; по-друге, з цього питання існують три найпоширеніші точки зору:

1) механізм держави – це система державних органів (поняття «механізм держави» і «державний апарат» тотожні);

2) механізм держави – це сукупність не лише органів державної влади (законодавчих, виконавчих, судових), а й державних організацій, підприємств, установ (навчальних, наукових, лікувальних та ін.), а також так званих «матеріальних додатків» (армії, правоохоронних органів, виправно-трудових установ тощо);

3) механізм держави – це функціонування, дія органів держави, їх динаміка тощо» [5, с. 91-97].

Слід зазначити, що для механізму сучасної держави характерно підвищення ролі саме судової влади. Судова влада є частиною державної влади, тому ефективність її діяльності та якість організації – невід'ємна складова якості та ефективності функціонування держави загалом. Одним із аспектів (на прикладі нашої держави), з чим це пов'язано, є те, що 2 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», а також Закон «Про судоустрій і статус суддів» у новій редакції. Ці закони вступили в силу з 30 вересня 2016 р. за винятком окремих положень. Новели судової реформи спрямовані на деполітизацію та забезпечення незалежності судової влади, створення чесного, прозорого, доступного і справедливого для всіх громадян суду. Зазначені закони відкривають реальні конституційно-правові можливості для проведення фундаментальної судової реформи в Україні, заснованої на власному досвіді та європейських стандартах правосуддя. Цей процес є вкрай складним і потребує додаткових організаційно-правових зусиль для підвищення ефективності судової влади.

При цьому ці зусилля мають ґрунтуватися більшою мірою на наукових засадах, що є запорукою успішного вирішення проблем правосуддя [6, с. 38].

Деякі зміни у механізмі сучасної держави відбуваються й у інституційному аспекті.

Так, розглядаючи інструментальну природу механізму сучасної держави, маємо враховувати, що складовими елементами механізму сучасної держави є: інститути держави, що мають матеріальне вираження (державний апарат, державні підприємства, організації та установи), та інститути держави, що не мають матеріального вираження (інститут надзвичайного стану, інститут виборів, інститут референдуму та ін.) [2, с. 55-56].

На думку Ю. М. Оборотова, вплив недержавних учасників міжнародних відносин змушує державу змінювати режим здійснення влади. З'являються проблеми, які держава не може вирішити самостійно, хоча й у держави зберігається потенціал для виходу до вирішення виникаючих проблем. У діяльності інститутів держави помітним є рух від бюрократії до менеджерства. Недержавні структури більш активно конкурують з державою, а державна влада все частіше делегує їм свої повноваження. Часто відбувається пряме запозичення окремих інститутів держави. Зокрема, в Україні відоме запозичення інститутів президента, омбудсмена, рахункової палати та ін. [7, с. 361-362].

Для механізму сучасної держави характерним є також укріплення децентралізації державної влади, яка виражена в зміні компетенції центру (скорочення повноважень) відносно периферії, укріпленні і розвитку регіонального державного управління і місцевого самоврядування.

У сучасних умовах поділ влади як принцип структурування механізму державної влади зумовлює таку організацію управлінської діяльності, яка дозволяла б оптимізувати процеси ухвалення рішень на державному рівні. Тому дослідження децентралізації в системі державного управління дозволяє виявити низку переваг такого структурування.

По-перше, децентралізація влади стимулює розвиток професійних навичок державних службовців, власне керівників, накопичення ними відповідного інтелектуального капіталу та досвіду управління в умовах невизначеності ситуації.

По-друге, децентралізована структура апарату державної влади відповідно до принципу поділу влади створює умови посилення конкуренції в державній організації, стимулює керівників відповідних державних органів до вияву ініціативи та підвищення рівня продуктивності.

По-третє, у децентралізованій моделі організації механізму державної влади виявляється більше самостійності при визначенні внеску у вирішенні державних проблем. Розширення свободи дій призводить до зростання рівня креативності управлінської діяльності.

І нарешті, по-четверте, слід зазначити, що основним чинником, який визначає перевагу розглянутого структурування механізму державної влади, є те, що він покладений в основу «механізму стримувань і противаг». Цей механізм забезпечує взаємоконтроль і взаємообмеження різних владних «гілок» з метою ефективного функціонування державної влади в цілому [8, с. 46].

Розглядаючи державний режим, як складовий елемент динаміки сучасної держави, слід розрізняти його з політичним режимом (Ю. М. Оборотов), проблематика якого відображається в таких особливих його різновидах, як демократичний режим і недемократичний режим, в яких задіяні різноманітні суб'єкти політичного життя. Державний режим і його специфіка прив'язані до самої держави і його інститутів. Звідси розподіл державних режимів сучасних держав залежно від ролі держави в житті соціальної цілісності на етатистські і неетатистські [9, с. 212]. Може використовуватись розподіл сучасних держав залежно від центрування державної влади у відповідних державних інститутах на парламентські (парламент), президентські (президент), урядові (уряд) [1, с. 12]. Так само у сучасних умовах розвитку держави все частіше виокремлюють парламентський, президентський та урядовий режими.

Деякі роки тому вже у сучасних умовах розвитку держави існували ознаки наявності саме парламентського режиму в Україні. Так, одним із головних мотивів перерозподілу повноважень у системі «Президент України-Парламент-Уряд» було посилення ролі парламенту як найвищого представницького і законодавчого органу державної влади в процесі формування виконавчої влади та контролю за нею. Наразі жодною мірою не прагнемо з'ясувати те, наскільки «сильний парламент» здатен забезпечити справжній демократизм державно-правового режиму. Йдеться лише про те, чи дозволило подібне вне-

сення змін до Конституції України підвищити рівень демократизму в організації державної влади, посилити її відповідальність перед людиною і громадянином, активізувати політичну участь громадян у процесі визначення основних напрямів реалізації державної влади та у формуванні державної політики у най-важливіших сферах державно-правового регулювання суспільних відносин [10, с. 38].

Центральну роль в парламентському режимі грає законодавчий і представницький орган в особі парламенту. Він займає привілейоване становище стосовно іншим органам державної влади. Відповідні ознаки парламентського режиму зустрічаються у таких сучасних державах, як Швеція, Фінляндія, Канада, Бельгія та ін.

Парламентаризм як політичний інститут і як форма державного правління, змушений постійно змінюватися, пристосовуючись під динамічні перетворення у соціальній, економічній, політичній сферах. У цьому багато хто з дослідників вбачає водночас і силу, і слабкість парламентської форми правління [11, с. 22].

Однак, на сьогодні у сучасному світі все частіше спостерігається наявність саме президентського режиму у сучасних державах, наприклад, США, Мексика, Російська Федерація та інші.

Безумовно, президентський режим при правильному функціонуванні буде демократичним, але на практиці трапляється так, що президент починає захоплювати все більшу владу, підпорядковуючи собі парламент, всілякими шляхами насаджуючи там своїх людей і пропагуючи свою ідеологію. Тим самим він ігнорує систему стримувань і противаг, яка є найважливішим критерієм демократичної держави. Якщо вона не функціонує, то держава перестає бути демократичною, все більше наближаючись до авторитаризму. Так президентські республіки стають суперпрезидентськими і гіперпрезидентськими, де президент стає всемогутнім. Він фактично є царем в даній державі, від республіки там залишається хіба що назва. І він намагається втриматися на цій позиції довше. Народ вже не може контролювати ситуацію в країні, так як вибори в усі органи влади фальсифікуються, а провести імпичмент населення самостійно не може, як і розпустити парламент або відправити у відставку уряд. У парламентській же республіці голові виконавчої влади захопити владу важче, президент цього зробити не може взагалі, тому громадяни можуть змінити ситуацію в країні, вибравши новий парламент. Природно, це можливо, якщо вибори не будуть сфальсифіковані. Так що, на думку багатьох

політологів та державознавців, парламентський режим є більш демократичним, ніж президентський.

В. В. Лемак наводить думку, що державний режим характеризує не форму держави, а більшою мірою – її зміст, який виражається в засобах і способах володарювання, а також у принципах владних відносин, суб'єктами яких виступають держава, суспільство та індивід [12, с. 179].

Серед ознак (окремих аспектів) державного режиму В. В. Лемак виділяє наступні. По-перше, на відміну від форми правління, котра виражає організацію влади на національному (загальнодержавному) рівні, державний режим стосується організації і здійснення публічної влади на всіх рівнях. При цьому, якщо на національному рівні його індикатором є ступінь концентрації владних ресурсів, то на регіональному й місцевому рівні – ступінь розвитку місцевого самоврядування (місцева демократія).

По-друге, змістом державного режиму як поняття є способи легітимації публічної влади суспільством, з одного боку, і методи реалізації влади в суспільстві, з іншого. Ці два аспекти державного режиму є тісно взаємопов'язаними між собою.

По-третє, основною формою реалізації державного режиму є конституційна форма. Прагнення державного режиму (демократичного чи недемократичного) отримати закріплення у конституції (нормах вищої юридичної сили) можна вважати однією із закономірностей сучасної держави.

Виокремлюють наступні елементи поняття «державний режим»:

- 1) роль прав людини в державно-організованому суспільстві. Підкреслимо, мова йде саме про реальне місце прав людини в ієрархії суспільних цінностей, а не лише про їх закріплення правовими нормами. При цьому не обсяг закріпленого законами каталогу прав людини засвідчує про роль останніх, а насамперед ефективність інституційного механізму їх захисту та відновлення. В основі такого механізму – незалежний суд; 2) ступінь народовладдя (участі народу в здійсненні публічної влади) на загальнодержавному та місцевому рівні; 3) ступінь забезпечення верховенства права (наскільки влада, суспільство і кожна людина підкорена праву (не лише закону), наскільки право захищено незалежним судом); верховенство права детермінується високим рівнем конституціоналізму, що, у свою чергу, виступає основним лімітуючим фактором публічної влади; 4) ступінь

відкритості публічної влади (наскільки відкрито готуються владні рішення, рівень свободи слова, публічна звітність влади, прозорість її діяльності та бездіяльності) [12, с. 179-181].

Вчення про функції сучасної держави є невід'ємною частиною державознавства. У наш час набуває актуальності питання «ревізії» функцій держави, необхідність якої пов'язана з трансформацією ролі держави у суспільстві. Усе частіше з'являються дослідження, присвячені обґрунтуванню нових функцій держави (інформаційна, податкова, міграційна, інтеграційна, боргова тощо). Між тим, одним з ключових теоретичних питань функціонування держави виступає інституційна зумовленість її функціонування. Функції держави часто розглядають у відриві від інституціонального аспекту, що, не відповідає сучасній методології дослідження. Саме інституціональний погляд на функції сучасної держави надає змогу якісно розкрити їх зміст, сутність та реалізацію [13, с. 41].

Останнім часом запропоновано альтернативний варіант розуміння функцій держави як особливих каналів комунікації між державою і суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде до їх становлення як дискурсів – стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення. Комунікативне розуміння функцій держави має кілька переваг. По-перше, функції пов'язуються не з діяльністю як такою, а з комунікацією – явищем більш широким і всеохоплюючим. Це дає змогу подолати поширену помилку, що виражається в сприйнятті функцій як будь-яких проявів активності держави. Деякі функції держави можуть реалізовуватися не лише через діяльність, але й через не-діяльність, однак вони в будь-якому разі здійснюються через інституціоналізовані канали комунікації. По-друге, таке бачення функцій держави підкреслює ідею, що функціонування держави є похідним від суспільного запиту. Це зумовлює потребу легітимації функцій і неправомірність появи нових функцій без схвалення їх суспільством через демократичні процедури. Нарешті, по-третє, комунікативне бачення функцій держави передбачає їх дискурсивний характер, а тому жодного універсального переліку функцій держави існувати не може. Вони завжди є результатом раціоналізації дискурсів, які є унікальними для кожного суспільства і в кожен період часу. Отже, функції держави формуються як результат комунікації у межах суспільства. Держава не є чимось функціонально

відокремленим від суспільства (хоча вона відокремлена від нього інституційно), а тому здійснювані нею функції є формою реакції на суспільний запит, що відрізняється загальною значущістю.

Аналіз сучасних підходів до класифікації функцій держави демонструє кардинальну розбіжність підходів щодо того, які саме функції мають бути атрибутовані державі, а які — ні. Однією з центральних проблем застосування методу класифікації до функцій держави є те, що більшість підстав для класифікації не відповідають логічним вимогам. Крім цього, класифікація функцій часто виявляється неспроможною відобразити практику функціонування сучасних держав, оскільки завжди є функції, які не вписуються у жодну з пропонуваніх класифікаційних моделей. Як альтернатива класифікації функцій держави пропонується їх номенклатура, тобто перелік, за яким до функцій держави зараховуються лише ті прояви її активності, які відповідають критерію найбільшої значущості й вагомості, з огляду на той чи інший образ державності. Отже, з точки зору номенклатурного підходу, функції держави вибудовуються з урахуванням їх необхідності для підтримання державності та суспільства у функціональному стані. Номенклатурним характером володіють такі функції держави: забезпечення національної безпеки; підтримання і забезпечення суспільного порядку; підтримання і забезпечення суспільного розвитку; підтримання і забезпечення національної конкурентоздатності; забезпечення уникнення і протидії кризам та дисфункціям у функціонуванні соціального організму; підтримка реальності державного суверенітету, відтворення його властивостей [14, с. 4].

Сучасний поділ функцій держави повинен здійснюватися, перш за все, за сферою територіального поширення – локальні, регіональні та глобальні функції. У свою чергу, локальні функції М. В. Дзевелюк пропонує поділити на традиційні (економічна, соціальна, правоохоронна, природоохоронна, культурна, оборонна, політична) та новаційні (інформаційна, правозахисна, боргова, митна) функції сучасної держави, які реалізуються у відповідних сферах діяльності держави. До регіональних віднести функцію міжнародної співпраці зі світовою спільнотою. А до глобальних – екологічну, функцію забезпечення миру, комунікативну, функцію нормального функціонування громадянської спільноти. Це дасть змогу уникнути прив'язаності до внутрішньої і зовнішньої сторони діяльності держави, а також вира-

зити співвідношення державної політики і функцій держави задля досягнення найбільшої ефективності держави, покликаної задовольняти потреби суспільства і кожного окремого його члена на принципі публічних послуг [15, с. 172, 175-176].

Отже, динаміка сучасної держави – одне з найбільш принципових та масштабних питань, що належить не лише до сфери державознавства, але й загальнотеоретичної юриспруденції у цілому. Аналіз і спостереження за трансформаціями функцій держави дозволяє по-новому переосмислити тривалий історичний процес формування та еволюції змісту і суті функцій сучасної держави в широку розумінні цього значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оборотов Ю. Н. Современное государство: от образа к реалиям // Юридичний вісник. 2014. № 6. С. 6-13.
2. Сімутін В. В. Інститути держави як складові елементи механізму сучасної держави // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 27(1). С. 54-57.
3. Сімутін В. В. Перспективи організації та функціонування механізму сучасної держави // Jurnalul juridic national: Teorie si practica. Национальный юридический журнал: Теория и практика. National law journal: Theory and practice. 2014. С. 30-35.
4. Тищенко С. О. Організаційно-функціональна характеристика сучасного механізму української держави // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. №2. С. 90-96.
5. Харченко Н. П. Механізм держави та його структура // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 41. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2008. С. 91-97.
6. Шемшученко Ю. С. Судова влада в Україні: сучасна доктрина, механізм та перспективи реалізації // Вісник НАН України. 2017. № 2. С. 37-47.
7. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса: Фенікс, 2015. 488 с.
8. Шатіло В. А. Централізація і децентралізація в механізмі державної влади: до постановки проблеми // Адміністративне право і процес. 2015. №1(11). С. 41-47.
9. Джолос С. В. Етатиські основи державності. – Черкаси: Видавець Ю.С. Чебаненко, 2013. 250 с.
10. Дроботова Т. Розвиток державно-правового режиму України у світлі запровадження конституційної реформи: проблеми і перспективи // Юридична Україна. 2010. № 2. С. 35-41.
11. Мироненко П. В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія. – К.: ВЦ «Академія», 2014. 220 с.

12. Лемак В. В., Попович Т.П. Державний режим як теоретико-правова категорія (поняття, критерії для видової класифікації) // Публічне право. 2014. № 4. С. 177-182.
13. Коломоєць О. В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 41-44.
14. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: Дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». – Одеса, 2017. 209 с.
15. Дзевелюк М. В. Номенклатура функцій сучасної держави // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 171-176.

